

SAHNA NUTQI FANINI RIVOJLANTIRISHDA USTOZLAR MEROSINI O'RGANISHNING DOLZARB MASALALARI

(Ilmiy-amaliy seminar materiallari to'plami)

ДЖУЛДИҚОРАЕВА Хатира Тастемировна

*Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
профессори в.б*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10836554>

МУСИҚАЛИ ТЕАТР АКТЁРИНИНГ САҲНАВИЙ НУТҚИНИ ТАРБИЯЛАШДА ЗУҲРА ОЛИМЖОНОВА ТАЖРИБАСИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада “Саҳна нутқи” кафедрасида фаолият олиб борган Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси, доцент Зухра Олимжонованинг илмий-ижодий ва педагогик фаолиятига тўхталиб ўтилади. З.Олимжонованинг муסיқали театр актёрларини тарбиялашдаги илмий-методик тажрибаси, амалий кўрсатмалари мақола мазмунини ташкил этади.

Калит сўзлар: нутқ, овоз, таълим, муסיқали театр, талаба, нутқ техникаси, сўз устида ишлаш, куй, ария, педагог.

ОПЫТ ЗУХРЫ ОЛИМЖОНОВОЙ В ВОСПИТАНИИ СЦЕНИЧЕСКОЙ РЕЧИ АКТЕРОВ МУЗЫКАЛЬНОГО ТЕАТРА

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идет о научно-творческой и педагогической деятельности Зухры Олимджоновой, заслуженного наставника молодежи Узбекистана, работавшей на кафедре «Сценическая речь». Научно-методический опыт З. Олимджоновой в воспитании актеров музыкального театра и практические указания составляют содержание статьи.

Ключевые слова: речь, голос, образование, музыкальный театр, ученик, техника речи, работа над словом, мелодия, ария, педагог.

THE EXPERIENCE OF ZUHRA OLIMJONOVA IN EDUCATING STAGE SPEECH OF MUSICAL THEATER ACTORS

ANNOTATION

This article is about the scientific, creative and pedagogical activities of Zukhra Olimdzhonova, an honored trainer of youth of Uzbekistan, who worked at the department of “Stage Speech”. The scientific and methodological experience of Z. Olimzhonova in the education of musical theater actors, practical instructions form the content of the article.

Keywords: speech, voice, education, musical theater, student, speech technique, word work, melody, aria, teacher.

Кириш. Театр санъатининг асоси актёрлик маҳорати ва режиссура бўладиган бўлса, унинг ўнг қаноти, асос таянчи сахна нутқи ҳисобланади. Актёрнинг асосий иш қуроли бу сўздир. Актёрнинг нутқидан чиққан ҳар бир сўз жарангдор, таъсирчан ва албатта мазмунан бой бўлиши катта устозлар томонидан бот-бот айтиб келинган. Театр ўзига хос сахнавий овозни талаб қилади. Айниқса мусиқали театрларда овоз ва нутққа алоҳида диққат қаратилади. Драматик ва сатирик театрларга нисбатан мусиқали театрда нутқ бироз мураккаб методикаларни ўзлаштириш орқали шакллантирилади. Мусиқали театрда нутқни тўғри шакллантириш ва мусиқий нутқни ҳосил қилишда катта тажрибага эга бўлган устозлардан билим олиш зарур. Негаки, бўлғуси мусиқали театр актёрлари мусиқадан сўзга, сўздан мусиқага ўтишдаги нозик жиҳатларни малакали устозлар кўмагида ўрганади. Мусиқали театр актёрлиги гуруҳларида сахна нутқининг ўқитилиши ва ўзлаштирилишида амалий кўмак берган устозларидан бири Зухра Олимжоновадир.

Зухра Олимжорова мусиқали театр актёрларининг сахнавий нутқини тарбиялашда узоқ йиллик тажрибага эга бўлган устоздир. Зухра Олимжорова маҳорат сирларини А.Н.Островский номидаги Тошкент давлат театр ва рассомчилик институтида устозларидан ўрганган бўлса, М.Т.Тошмухаммедов номидаги Қашқадарё вилояти мусиқали театрида иш фаолиятини мустақил равишда бошлаб, театр сахнасида турли ролларни ижро этиш орқали амалий тажрибасини мустаҳкамлаб борди. 1960 йили “Сахна нутқи” кафедрасига ўқитувчи бўлиб ишга кириши Зухра Олимжонованинг илмий ва педагогик соҳадаги изланишларига сабаб бўлди. Театр сирларини талабаларга ўргатиш асносида мусиқа ва сўздаги уйғунлик борасидаги қарашларини илмий-назарий асослаш орқали педагогик маҳоратини ошириб борди.

1964 йили институт қошида мусиқали драма театри актёрлиги бўлими иш бошлайди ва шу гуруҳларда амалий тажрибага эга бўлган устозлар сахна нутқидан дарс беради. З.Олимжонованинг мусиқали театрдаги тажрибаси амалда қўл келиб, бўлғуси мусиқали театр актёрлари нутқи устида ишлаш унга топширилади. З.Олимжорова бу вазифани тўла-тўқис оқлади. Эллик йиллик меҳнат тажрибаси давомида элимиз суйган қанчадан-қанча санъаткорларни тарбиялаб, уларга сахна нутқидан сабоқ бериб келди. Фақат Зухра Олимжоровагина узоқ йиллик меҳнат тажрибаси давомида фақат битта йўналишда меҳнат қилган устозлардан биридир. У фақатгина мусиқали театр актёрлиги йўналишларида дарс берган ягона устоздир. Негаки, бошқа устозлар бир қанча йўналишларда сахна нутқидан талабаларга сабоқ берган, турли гуруҳларда фаолият олиб борган бўлса, биргина Зухра Олимжорова битта йўналишда, яъни мусиқали театр актёрларини тарбиялашда тиним билмай меҳнат қилди.

Зухра Олимжорова

Энг муҳими у ҳар доим ўз касбига виждонан ва астойдил ёндашиб ишлади. З.Олимжонованинг маҳорати шундаки, у устозларидан ўрганган ҳар бир жиҳатни амалиётга тадбиқ қилди. Хусусан, Ш.Мағзумовадан олижаноблик, камтарлик, сахийлик, сахнага чиққанда, роль ўйнаётганда ўзидан келиб чиқишни, ҳар бир ижро меъёрда бўлиши лозимлигини, Л.Хўжаевадан сахна нутқи техникаси устида ишлаш йўлларини, сўз устида ишлаш сирларини, Н.Алиевадан эса ижрода миллийликни, сахна нутқи меъёрларини ўрганди. Умуман олганда сахна нутқи бўйича мутахассисга нимаики зарур бўлса, барча жиҳатларни ўзида мужассамлашга ҳаракат қилди.

Методикаси. З.Олимжорова мусиқали театр актёрларига сахна нутқини ўргатишда ўзига хос мактаб яратган педагогдир. Мусиқали театр актёрлиги гуруҳларида бир қанча педагоглар сахна нутқидан сабоқ берган, лекин ҳеч қайси бири З.Олимжоровадек мусиқали театр актёрларини ўқитишда алоҳида ёндашув қилмаган.

Устознинг “Муסיқали театр актёрларини тарбиялаш драма актёрини тарбиялашдан фаркли ўларок, муסיқани тушуниш, ундан фойдаланиш, драматик сўз ва сахна ҳаракатини бажара олишидан ташқари яна профессионал куйлаш салоҳияти ҳам талаб қилинади. Шунинг учун муסיқали театр актёрларини ўқитишда сўз, куй, жисмоний, психологик ҳаракатларни уйғунлаштириб олиб бориш керак.

Биобарин, муסיқали театр санъати бўлимларида нутқ устида ишлаганда сўздан ашулага ўтишда ва аксинча, ашуладан нутққа ўтишда табиийликка эришишни сўзнинг ва куйнинг оҳангини бир-бирдан ажратмай, бир-бирига узвий боғлаб боришини назарда тутиш керак”, [1] деган фикрларидан шуни англаш мумкинки, муסיқали театр актёрларига таълим беришда ўзига хослик керак.

З.Олимжонова муסיқали театрда сахна нутқи ўқитилиши юзасидан илмий изланишлар олиб бориб, Республика матбуотларида илмий маъруза ва мақолалар билан қатнашиб келган. Меҳнат фаолияти давомида орттирган тажрибаларини умумлаштириб, ўқув қўлланмалар чоп этганки, бу бўлғуси театр актёрлари учун дастуриламал бўлиб хизмат қилмоқда [2].

Талабалар ва шу йўналишларда дарс берадиган ёш ўқитувчилар учун З.Олимжонова ва А.Тўлаганов ҳаммуаллифлигида яратилган “Сахна нутқи” ўқув қўлланмаси айнан муסיқали театр актёрлиги гуруҳларида сахна нутқи ўқитилиши бўйича асосий йўриқнома бўлиб хизмат қилмоқда. Мен шу ўринда З.Олимжонованинг эътибордан четда қолиб кетаётган, тўғрироғи талабалар қўлига етиб бормаётган битта китобига диққат қаратишни айтиб ўтмоқчи эдим. З.Олимжонова томонидан 2007 йили бор йўғи икки нусхада чоп этилган “Сахна нутқи” хрестоматияси муסיқали театр актёрлари учун ноёб адабиётдир.

Менинг назаримда талабаларнинг айримларигина бу китобнинг мавжудлигини билади, агар муסיқали театр актёрлари бу китобда сахна нутқидан олиб чиқадиган репертуарлар тўпламини ва энг муҳими адабий монтаж қилиниб, ижрога тайёр қилиб берилган асарлар жамланганлигини билишса, бу китоб аллақачон талаш бўлган бўларди. Ушбу хрестоматияда жамланган репертуарлар деярли муסיқали театр актёрлари учун асосий манбадир. Негаки, хрестоматияга жамланган асарлар адабий монтаж қилиниб, ижро учун тайёр ҳолда тақдим қилинган.

Педагог талаба вақтини унумли сарфлаши учун хрестоматияда асарларни осон ва қулай қилиб монтаж қилган ва бу билан талабага қулайлик яратиб берган. “Матнларни монтаж қилишдан кўзлаган асосий мақсад, ижрода яхлитликни таъминлашдир. Чунки асардаги матнлар муаллиф услубидан келиб чиқиб ишланади. Шу билан бирга талабанинг ижросида унинг сўз маҳоратини ўзлаштириш масаласи кўзланади. Шундай экан, биринчидан талабага воқеалар кетма-кетлигини ижро этишда қулайлик туғдирилади ва иккинчидан томошабинга асосий ғоя, мақсад ва айтмоқчи бўлган фикрни тўла-тўқис етказиб бериш, унинг дунёқарашига таъсир ўтказиш мўлжалланади”, [3] деган сўзларидан шуни англаш мумкинки, талаба ушбу хрестоматияда жамланган асарларнинг барчаси адабий монтаж асосида сахнага тайёрланганлиги ва педагог мустақил ижод қилувчи ижодкорларга асосий йўлланма берганлигининг гувоҳи бўламиз.

*Ўзбекистон давлат санъат институти ҳовлиси.
2007 йил 3 сентябрь. Янги ўқув йилининг
бошланиши муносабати билан тадбир. Хатира
Джулдиқороева ва Зухра Олимжонова.*

Бу хрестоматияни кўлингизга олар экансиз, унда асотир ва ривоятлар, шеърӣй ва насрий асарлардан парчалар, мусикали парчалар, мусикали ва драматик монологлар ва диалоглар, мусикали композицияларлардан намуналарга кўзингиз тушади. Кафедрадаги ёш ўқитувчилар ҳам бу материаллардан фойдаланиши ва талабаларга йўлланма бериши, адабиётларни тавсия қилишида асосий манбаа бўлиб хизмат қилади.

Мусикали театр актёрлиги гуруҳларида адабий асарлар устида ишлаганда мусикий уйғунлик бўлиши, сўздан мусикага ўтганда нималарга аҳамият қаратилишини Зухра Олимжонованинг ушбу сўзларидан ҳам англаб олиш мумкин: “мусикали адабий парчаларни ишлаганда (ижро этганда) олинган асарлар, матнлар, воқеаларидан келиб чиқиб мусика кўшилади. Сўз ва мусика бир-бирини тўлдириши, яъни сўздан мусикага, мусикадан сўзга ўтиш жараёнида ижрода фикр мантиқдан узилиб ажралиб қолмаслиги шарт.

А.Н.Островский номидаги Тошкент театр ва рассомлик институти ҳовлиси. Зухра Олимжанова ва Аҳмаджон Тўлаганов билан. 2.09.1999 йил

Мусикий монологларда ҳам, сўз билан мусика (яъни айтиладиган ариялар) занжир-кўприк узлуксиз фикр орқали ижро этилиши талаб қилинади. Танланган асарларни ижро этганда, сўздаги хатти-ҳаракат, тасаввур, муомала, муносабат, ички фикр, сўз тагидаги фикрни аниқлаш, олий мақсад, етакчи – хатти-ҳаракат, ғоя каби сахна нутқи элементлари сингдирилади. Ушбу ўқув кўлланма (хрестоматия)нинг актёрнинг сўзга бўлган эътиборини мустаҳкамлайди. Унинг ҳис-туйғусини тарбиялайди”, [4] – дейди.

Афсуски, бу китоб кам нусхада бўлганлиги сабабли кутубхона фондида махсус сақланиб келинмоқда. Мен шу ўринда кафедра ва раҳбариятимиз бу китобни қайта нашрга беришини ва асл китобхонлар кўлига етиб боришини сўраб қолган бўлардим.

З.Олимжорова ҳақиқатдан мусикали театр актёрларини тарбиялашда бир қанча устозларга устозлик қилган педагогдир. Жумладан, кафедранинг доцентлари Рамз Қодиров, Шокир Юсупов, Баходир Мағдиев, Умида Ибрагимовалар мусикали театр актёрларига сахна нутқидан сабоқ беришда З.Олимжонованинг методикасига таянади. Мен ҳам З.Олимжонованинг ҳамкасби, шогирди сифатида устоздан сабоқ олдим. Тўғри, З.Олимжоровага ўхшаб гуруҳларда халқона куй-кўшиқларни маромига етказиб ишлай олмагандирман, лекин улардан овоз устида ишлашда гекзаметрдан фойдаланишни, мусикий техник машқлар орқали талабаларнинг нутқини тозалаш, овозларини йўналтиришни ўргандим.

Мен ўз иш фаолиятимда Л.Хўжаевдан овоз йўналтиришни, З.Олимжоровадан эса сўз ва мусика уйғунлиги бўйича амалий кўрсатмаларни ўзлаштирдим. Шу боис ҳам бу иккала устозни педагогик фаолиятимнинг таянчлари деб биламан ва қадрлайман. Чунки Л.Хўжаева ва З.Олимжоровалар нутқнинг равон ва оҳангдор бўлишида унли товушлар ва орфоэпияга ниҳоятда катта аҳамият қаратгани менинг ҳам иш фаолиятимда ўз аксини кўрсатмоқда. Айниқса, З.Олимжорова мусикий техник машқларда унли товуш талаффузига алоҳида диққат қаратарди ва улар устида мукамал иш олиб боришни талаб қилганлари ҳали ҳамон эсимда.

“Муסיқали техник машқларни ишлаганда, фақат муסיқани ижро этиш эмас, сахна нутки фанидаги, нутқ унсурларини бажара олиш керак, яъни фикрлай олиш, мақсадни, матнни муסיқа оҳангида айтиш, тасаввур, муносабат, туб маънони очиш орқали ифода этиш керак”, [5] – деган фикридан ҳам шуни англаш мумкинки, устоз муסיқали театр актёрларини тарбиялашда муסיқа ва куй ёрдамчи восита эканлигини кўрсатиб ўтган. З.Олимжонова методикасида халқ кўшиқлари, лапарлари асосий ўринни тутуди, айнан халқона услуб орқали талабаларнинг нутки соф ва равон чиқиши таъминланса, иккинчи томондан муסיқий эшитиш лаёқати ва талабаларнинг фаоллиги намоён бўлади. Негаки халқ кўшиқлар ва лапарлари ижроси пассив жарангламайди, у қалбларга жўшқинлик, юқори кайфият бағишлайдики, шу билан бирга талабаларнинг қизиқувчанлигини ошади. Бу эса педагогнинг талаба билан ишлашда қандай репертуарларни танлашдаги амалий тажрибасидан бир мисолдир.

Бўлғуси актёр, айниқса муסיқали театр актёрининг эшитиш лаёқати кучли бўлиши керак. Эшитиш, эшита билиш актёрнинг юксак салоҳиятидан далолатдир. Эшитиш нафақат актёрлик маҳоратида балки сахна нуткида ҳам жуда муҳимдир. Ҳатто сўзсиз, психологик паузаларда ҳам талабалар бир-бирини эшитиши ва хис қилиши лозимлиги талаб қилинади. Чунки сукутда ҳам актёр гапириши ва буни хис қила олиши ўта муҳимдир. Лаёқатли ва диққати бор бўлган талабагина сукут ва паузаларда кечаётган хис-туйғуларни англаб етади. Шу боис эшитиш лаёқатини бир томонлама тушунмасдан, унинг нозик жиҳатларини англаш лозимлигини устоз Зухра Олимжонова бот-бот тақрорлаб келган. “Эшитиш лаёқатини аниқлаш ва унинг имконияти, фазилатлари, камчиликларини белгилаш санъаткор ва талабалар фаолиятида катта аҳамиятга эга.

Ижодкор актёрлик санъати сўз, нутқ, нутқий муомала билан чамбарчас боғлиқдир. Нутқнинг энг нозик жилолари маъно ва сўз тагида ётган туб маъноларгача фарқлай билмаган, англай олмаган, эшита билмаган талаба жуда кўп тўсиқларга дуч келади”, [6] деб муסיқали театр актёрлари билан сахна нутки устида ишлаганда албатта муסיқий материаллар фикрнинг тўлақонли очилишига хизмат қилишини таъкидлаб ўтади. Негаки, муסיқали театрда намойиш этиладиган спектаклларда нутқ ва муסיқа уйғунлиги бирламчи ҳисобланади. Актёрлар сўздан муסיқага, мусиқадан сўзга ўтганида нутқда қийинчиликларга учрамаслиги учун талабалик йилларидан бошлаб сахна нутки дарс машғулотларида сўз ва муסיқа уйғунлигини техник машқлар орқали ўзлаштириб бориши талаб қилинади.

Ўқишни тамомлаб театрга борганида режиссёр томонидан берган вазифаларни тўлақонли ўзлаштириши, композитор ва дирежёрнинг кўрсатмаларини аниқ ва равон етказиб беришда ҳеч қандай муаммоларга учрамаслиги учун талабалик йилларидан бошлаб, сўз ва муסיқа уйғунлигига эришиши зарур дейлади: “... бўлажак актёрлар сўздан куйга ёки куйдан сўзга ўтишидаги фикрий ва бадийий узвийликни йўқотмасликларига эътибор қаратишлари лозим. Сўз ёки мусиқадан бирортаси кучсиз ижро этилса, сўздан куйга, куйдан сўзга ўтишда органик ҳолат бузилади. Ҳатти-ҳаракат изчиллиги йўқолади. Сунъийлик ва юзакилик пайдо бўлади, натижада бадийий уйғунлик вужудга келмайди. Уйғунликка эришиш даражаси аввало, актёр ижро маҳоратига бориб тақалади” [7] – деган танбеҳона сўзларидан ҳам билиш мумкинки, муסיқали театр актёри учун муסיқа қанчалик муҳим бўлса, сўз ҳам худди шундай аҳамият касб этади.

Хулоса. З.Олимжонова катта тажрибага эга бўлган етакчи мураббийлардан бири, “Сахна нутқи” кафедрасидаги ёш ўқитувчиларнинг энг яқин маслаҳатгўйи бўлган. Тажрибали ўқитувчи сифатида бўлажак муסיқали театр санъати соҳасини эгаллаётган мутахассисларга сифатли сабоқ берди. Дарс машғулотларини юқори савияда ўтказиш ҳамда талабалар ва ёш мутахассисларга методик кўрсатмалар беришдан асло чарчамади. Ёш ўқитувчиларга, хусусан менга ҳам доимо керакли маслаҳатларни бериб келган. Устоз бугун муборак 86 ёшни қаршилаган, анча кексайиб қолган бўлишига қарамай, кафедранинг ва устозларнинг ёрқин хотирлаб туради. З.Олимжонова маҳоратли педагог, ўз касбининг жонкуяр фидокори, энг муҳими муסיқали театр актёрларини ўқитишда методик мактаб яратган буюк устоздир. Устознинг минглаб шогирдлари бугун катта театр сахналарида, телевидение ва радиода ўз чиқишлари билан томошабинлар олқишларига сазовор бўлмоқда.

Ҳар йили қайсидир шогирлари албатта кафедрага келиб, устози З.Олимжоновани сўраб, эслаб кетади, айримлари ҳатто уйларига ҳам бориб, устозидан дуо олиб, ўз миннатдорлигини ифода қилиб кетишади. Қачонги шогирдлар устозларини эслаб, ҳурмат қилиб хотирлар экан, устозларнинг номи барҳаёт бўлаверади.

ИҚТИБОСЛАР

1. Алимжанова З.Ю. Тўлаганов А. Саҳна нутқи. –Тошкент: “Фан” нашриёти, 2005. Б-70
2. Ўша манбаа.
3. Алимджонова З. Саҳна нутқи. Хрестоматия. –Тошкент: ЎзДСИ, 2007. Б-8
4. Ўша манбаага қаранг. 7-8 Б
5. Ўша манбаага қаранг. Б-248
6. Санъат таълими. / Йилнома. IV жилд. – Т.: 2009. Б-230
7. Санъат таълими. / Йилнома. V жилд. – Т.: 2010. Б-73